

## НАУКОВЕ ВІДРЯДЖЕННЯ О. О. КОЧУБІНСЬКОГО В СЛОВ'ЯНСЬКІ ЗЕМЛІ (1874–1876 рр.)

*К. А. Калякіна*

*Калякіна, К. А. Наукове відрядження О. О. Кочубинського в слов'янські землі (1874–1876 рр.)*

У статті розглянуті результати наукового відрядження доцента кафедри слов'янських мов історико-філологічного факультету Новоросійського університету О. О. Кочубинського за кордон в 1874–1876 рр. Головним предметом його вивчення були слов'янські мови та слов'янські народи. Особливий акцент він зробив на історичні обставини розвитку слов'ян. Закордонне відрядження О. О. Кочубинського сприяло формуванню нових підходів у розвитку російської славістики.

**Ключові слова:** О. О. Кочубинський, південні та західні слов'яни, наукове відрядження, слов'янські наріччя.

*Калякіна, К. А. Научная командировка А. А. Кочубинского в славянские земли (1874–1876 гг.)*

В статье рассмотрены результаты научной командировки доцента кафедры славянских языков историко-филологического факультета Новороссийского университета А. А. Кочубинского за границу в 1874–1876 гг. Главным предметом его изучения были славянские языки и славянские народы. В основном, он сосредоточил внимание на исторических обстоятельствах развития славян. Заграничная командировка А. А. Кочубинского способствовала формированию новых подходов в развитии российской славистики.

**Ключевые слова:** А. А. Кочубинский, южные и западные славяне, научная командировка, славянские наречия.

*Kalyakina, K. A. Kochubinskiy scientific studies in the Slavic lands (1874–1876)*

In the article the results of the Associate Professor, of Slavic Languages History and Philology faculty of the University of Novorossiysk, A. Kochubinskiy's scientific missions abroad (1874–1876). The main object of his study were the Slavic languages and Slavic peoples. He focused mainly on the historical circumstances of the Slavs. A. Kochubinskiy's missions contributed to the formation new approaches to the development of Russian Slavic studies.

**Keywords:** A. Kochubinskiy, southern and western Slavs, scientific secondment, Slavic dialects.

Наприкінці XVIII ст. слов'янознавство тільки почало зароджуватись в Російській імперії, а вже у 30-ті рр. XIX ст. набуло статусу університетської дисципліни. Поширений інтерес до цієї галузі науки призвів до створення нових кафедр історії слов'янських наріч у російських університетах. Першими в Санкт-Петербурзькому, Московському, Харківському і Казанському університетах їх зайняли О. М. Бодянский, П. І. Прейс, І. І. Срезневський і В. І. Григорович. Для вдосконалення кадрів Міністерство народної освіти наполягало на закордонних дослідженнях для кращих випускників російських університетів. Статут 1863 р. передбачав дворічне відрядження за кордон всім особам, які готувалися до професорського звання.

Історія відряджень викладачів Новоросійського університету ще не стала предметом окремих досліджень. Лише в дисертації радянського історика Л. В. Юрченкової, присвяченій діяльності О. О. Кочубинського як історика, зазначалось, що його перше закордонне відрядження стало одним із найбільш продуктивним в підготовці молодого вченого до докторської дисертації та професорського звання<sup>1</sup>.

В історії Новоросійського університету було достатньо вчених, які зробили значний внесок в розвиток славістики та історичної науки. В. І. Григорович був першим, хто очолив кафедру слов'янських мов на історико-філологічному факультеті. З метою розширення курсу слов'янської історії, за його пропозицією було прийнято на кафедру викладача гімназії м. Одеси О. О. Кочубинського, випускника Московського університету. Для підвищення його кваліфікації історико-філологічний факультет клопотав перед Радою університету щодо наукового відрядження у слов'янські землі. Крім того, факультет

запропонував, враховуючи дороговизну закордонного життя, виділити молодому вченому платню в розмірі 800 руб. на рік. Однак ця пропозиція не була прийнята 2 березня 1874 р. на Раді університету, і питання про відрядження О. О. Кочубинського залишилося без наслідків<sup>2</sup>.

В своєму засіданні від 18 березня 1874 р. історико-філологічний факультет знову підняв питання про відрядження, доповнивши на Раді університету своє клопотання листами з пропозиціями від професорів О. І. Смирнова, В. І. Григоровича, І. Ягича та І. С. Некрасова. В них вчені пояснювали причини щодо нового балотування доцента О. О. Кочубинського<sup>3</sup>.

На Раді це питання викликало жваве обговорення. Так, професор І. І. Мечников вважав, що занадто молодий вік та недостатність досвіду вченого робить його наукові праці більш публіцистичними, ніж науковими<sup>4</sup>. Однак на захист О. О. Кочубинського виступили не тільки попечительні члени історико-філологічного факультету, а й академік І. І. Срезневський, який вказав на достатній рівень наукової роботи молодого викладача. Представлений план майбутнього стажування О. О. Кочубинського після голосування (17 голосів підтримали, а 7 – проти) був прийнятий з деякими поправками. Більш того, його зобов'язали забезпечити літературою історико-філологічний факультет, якої на той час було замало для наукової діяльності вчених півдня Російської імперії<sup>5</sup>. Врешті решт за Височайшим розпорядженням попечителя Одеського учбового округу № 4256 від 16 липня 1874 р. доцента О. О. Кочубинського було відряджено за кордон з науковою метою на півтора роки з окладом 800 руб. на рік<sup>6</sup>.

Згідно із вказівкою університету, О. О. Кочубинський, перш за все, повинен був ознайомитися зі слов'янським населенням Галичини. 1 серпня 1874 р. він зупинився у Львові для вивчення історії „карпатської гілки російської мови“. О. О. Кочубинський приїхав до міста у ваканційний час, тому головні книгозховища – університетська бібліотека та інститут Осолінських – були закриті. Однак історик, філолог, дослідник історії Галичини, священик УГКЦ, автор незавершеного етимологічного словника „Словено-руській корнеслов“ А. С. Петрушевич допоміг молодому вченому в мовознавчих заняттях. Одним із захоплень А. С. Петрушевича було колекціонування книг і стародруків. Свою велику збірку пам'яток слов'янської культури він люб'язно надав для вивчення О. О. Кочубинському. Це дало змогу останньому вже в своєму першому звіті, що був представлений на розсуд Новоросійському університету, ретельно проаналізувати кожний вивчений рукопис<sup>4</sup>.

У Львові О. О. Кочубинський залишився майже на два місяці, студіюючи стародруки та інші пам'ятки культури в міському архіві, архіві ратуші в монастирі св. Онуфрія і архіві Ставропігійського інституту. В перерві занять над місцевими рукописними старожитностями науковець відвідав поселення бойків. До Львову він повернувся у вересні, щоб продивитися матеріали Осолінського інституту. Однак вченого „зустрів“ достатньо убогий, за його словами, фактологічний матеріал. Тому О. О. Кочубинський вирушив до Праги, де зберігалися найцінніші рукописи слов'янського світу.

В Празі О. О. Кочубинський продовжив вивчати „карпатсько-російську мову“, а також її взаємини з польською мовою. Тільки після цього він приступив до вивчення старочеської мови, розпочавши з давніх її пам'яток – латинських грамот та літописів. Такий метод вивчення був раніше запропонований Й. Добровським в його „Нарисах чеської літератури“<sup>8</sup>. О. О. Кочубинський зосередився на значних слов'янських рукописах – Пандекта Антіоха та Іпатьєвському літопису. Далі він ознайомився з „Пам'ятками російської мови“ і „Маловідомими пам'ятками“ академіка І. І. Срезневського та із зібраннями Головацького-Петрушевича „Пам'ятки дипломатичної та судово-ділової російської мови в давньому Галицько-Володимирському князівстві та ін.“<sup>9</sup>. Крім того, старочеські рукописи науковець умовно поділяв на пам'ятки чеської мови донімецької доби (XIII – поч. XIV ст.) та на пам'ятки епохи германізації чеської мови (з XIV ст.).

Проаналізувавши значний фактичний матеріал, О. О. Кочубинський погодився з думкою про те, що „карпатсько-російська“ група мов складається з трьох наріч: лемків, бойків-гуцулів та подністровського. Свою увагу О. О. Кочубинський зосере-

див на лемківському наріччі, порівнюючи його з польським діалектом мазурів. Його філологічні, етнографічні, географічні та історичні матеріали доповнили раніше накопичений ним матеріал.

Перебуваючи в Чехії, О. О. Кочубинський розпочав вивчення та аналіз словацького наріччя, яке вважав складовою частиною чеської мови. З цією метою відвідав у Карловому університеті курси професора М. Гаттали „Історія рукописної літератури слов'янської“ та „Про утворення форм“. Обидва курси виявилися не тільки змістовними, але й корисними з точки зору методики викладання<sup>10</sup>. Однак перші пам'ятки словацької мови О. О. Кочубинський так і не знайшов, а тому зосередився на вивченні творів вчених XVIII ст., які були корисними для аналізу словацького наріччя: І. Л. Фриша, Я.-П. Іордана і особливо Й. Добровського. Більшість відомостей були почерпнуті ним з книг двох наукових шкіл: Л. В. Штура та М. Гаттали. Саме цією клопіткою роботою молодий вчений займався в останні дні свого перебування у Празі.

Маючи обмаль часу, О. О. Кочубинський намагався в короткий термін охопити всі слов'янські території та всі можливі письмові й етнографічні матеріали. Тому, не затримуючись довго в Чехії, він вирушив до лужицьких сербів. Представники цього слов'янського народу розмовляли двома відмінними наріччями. На думку вченого, верхньолужицьке наріччя більш підходить до типу польської мовної сім'ї. Нижньолужицький діалект О. О. Кочубинський зміг проаналізувати по прибутті до Берліну, де ознайомився з рідкісним рукописом біблії Якубиці<sup>11</sup>. Отримавши рекомендації І. Ягича, невдовзі він залишив місто і попрямував до північної Угорщини (Словаччини), Сербії та Хорватії.

В Угорському королівстві О. О. Кочубинський відвідав політичний і літературний центр Святий Мартін, що в Турчанському комітаті, в нещасливий для міста час. Травневими законами австрійської влади 1873 р. освіта та призначення священиків були переведені під контроль держави, що призвело до закриття багатьох семінарій, типографій та наукових видань<sup>12</sup>. Тому О. О. Кочубинському довелося вивчати мову через спілкування з місцевим населенням, яку охарактеризував так: „що не місто, то свій норв“<sup>13</sup>. Це пов'язано з тим, що кожна околиця мала свій діалект, а кожна словацька книга – свою орфографію.

О. О. Кочубинський дослідив також говірки русинів Угорщини. В цьому йому допомогла багата бібліотека місцевого діяча А. І. Добрянського з села Чертежне – поборника культурного, мовного і етнічного єднання австрійських русинів з російським народом. А. І. Добрянський, як голова „Товариства Св. Василя Великого“, надавав підтримку закарпатським, галицьким і навіть словацьким друкарським виданням, велику увагу приділяючи церковним питанням. У своєму дослідженні О. О. Кочубинський дійшов висновку, що мова русинів помітно не відрзнялася від мови їх сусідів в Галичині – бойків та гуцулів, але водночас мала певні особливості. В Пешті О. О. Кочубинський працював в Національному музеї, сподіваючись ознайомитися з рукописними пам'ятками русинів. Однак знайшов лише бідне зібрання слов'янських рукописів.

З Австро-Угорщини молодий вчений переїхав до Белграду, де зайнявся вивченням старосербських та старослов'янських пам'яток. Вдалося попрацювати в архіві та бібліотеці й отримати копії документів, що зберігали в приватних колекціях і не були відомі навіть сербським історикам. О. О. Кочубинський скористався також нагодою встановити зв'язки з місцевими вченими та літераторами – Дж. Даничичем, Я. Шафариком, М. Миличевичем та ін.

Серед досліджених ним рукописів особливу увагу він зосередив на сербському Тріоді XIV ст., а також сербулах – церковних пам'ятках сербського письма XIV, XV і XVI ст. Більшість з них – пергаментні записи без початку і кінця, змістовно повторювали Тріод. На основі цих матеріалів О. О. Кочубинський дослідив єдність сербської та староболгарської мов, встановивши, що в самому тексті й уривках із канонів були навіть спогади про Кирила та Мефодія. Більш того, вчений визначив в пам'ятках сербської мови – значних чи не дуже, старих та нових, слов'янських та латинських – єдність південних слов'янських мов з російською.

В Хорватії О. О. Кочубинський вивчав кайкавське наріччя, яке, на його думку, більш ідентичне „словенській“ мові Мефодія<sup>14</sup>. Географічно кайкавці перебували в оточенні мад'ярів, сербів, хорватів; ця особливість дозволила вченому дійти висновку, що „кайкавське населення“ заселило країну раніше за інших, тобто є автохтонним.

Своє слов'янське відрядження О. О. Кочубинський мав закінчити у Відні. Однак час, що залишався (два місяці), він вирішив провести у Празі, де вивчав прусську та литовську мови за граматичними виданнями Г. Нессельмана та А. Шлейхера. Щодо литовських занять, то вчений також користувався порадами професора порівняльного мовознавства Карлового університету А. Лудвига. В результаті О. О. Кочубинський дійшов висновку, що серед індоєвропейської мовної сім'ї литовська мова є найближчою до слов'янських наріч<sup>15</sup>.

Зважаючи на прохання ученого, Міністерство дозволило доценту О. О. Кочубинському залишитись ще на чотири місяці за кордоном для завершення роботи. Він скористався цією можливістю поповнити свої знання про мови західних слов'ян й провести історико-порівняльне дослідження фонетики всього кола слов'янських наріч<sup>16</sup>.

Наукові публікації О. О. Кочубинського з історії та філології слов'ян стали з'являтися після його закордонного відрядження. Фактично університетське відрядження 1874–1876 рр. стало вирішальним в долі О. О. Кочубинського як славіста. Новоросійський університет після В. І. Григоровича вперше отримав фахівця такого рівня. Нові дослідження вченого сприяли підготовці докторської дисертації „До питань про взаємні відносини слов'янських наріч“, яку він захистив у Києві 17 березня 1877 р. Написані ним монографії склали певний етап в російській славістичній науці. Свої знання О. О. Кочубинський втілював у загальні курси, які читав усе життя в Одесі. Його мовними розробками й історичними дослідженнями слов'янських народів користуються і сучасні вчені.

<sup>1</sup> Юрченкова, Л. В. А. А. Кочубинский как историк зарубежного славянства: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. М., 1983, с. 10.

<sup>2</sup> Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 45, оп. 7, спр. 10, л. 34.

<sup>3</sup> Там само, л. 36–37, 38–39, 40–42, 43–44.

<sup>4</sup> Там само, л. 48–50.

<sup>5</sup> *Кочубинский, А. А.* Записка о путешествии по славянским землям доцента А. Кочубинского. – Записки Императорского Новороссийского университета, 13, 1874, с. 87–134.

<sup>6</sup> ДАОО, ф. 45, оп. 7, спр. 10, л. 296.

<sup>7</sup> *Кочубинский, А. А.* Отчет о занятиях за границей славянскими наречиями, с 1 августа 1874 г. по 1 февраля 1875 г. – Записки Императорского Новороссийского университета, 18, 1876, с. 194.

<sup>8</sup> Там само, с. 219.

<sup>9</sup> Там само, с. 221.

<sup>10</sup> *Кочубинский, А. А.* Отчеты (второй и третий) о занятиях славянскими наречиями с 1 февраля 1875 по 1 февраля 1876 г. – Записки Императорского Новороссийского университета, 20, 1876, с. 96.

<sup>11</sup> Там само, с. 102.

<sup>12</sup> Там само, с. 108.

<sup>13</sup> Там само, с. 112.

<sup>14</sup> Там само, с. 167.

<sup>15</sup> Там само, с. 171.

<sup>16</sup> *Кочубинский, А. А.* Отчет (четвертый) о занятиях славянскими наречиями командированного за границу с 1 февраля по 1 июня 1876 года. – Записки Императорского Новороссийского университета, 20, 1877, с. 143.